

Anna Brodecka

Koncepty "Dzieciństwo, Młodość i Starość w Rosyjskim słowniku asocjacyjnym"

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica Rossica 7, 14-19

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Brodecka
(Uniwersytet Łódzki)

Koncepty Dzieciństwo, Młodość i Starość w Rosyjskim słowniku asocjacyjnym

Wprowadzenie

Na zasygnalizowane w tytule artykułu opracowanie leksykograficzne „Русский ассоциативный словарь” składają się rezultaty eksperymentu asocjacyjnego, obejmującego reprezentatywną grupę respondentów poproszonych o spontaniczne reakcje na szereg słów-bodźców za pomocą pierwszego słowa lub krótkiego zwrotu, jaki przychodzi im na myśl. Uzyskane w ten sposób odpowiedzi, czyli asocjacje werbalne, definiowane są jako „овнешнение с помощью вербальных знаков связи между психическими явлениями, при которой предъявление вербального стимула влечет за собой появление вербальной реакции” [Уфимцева 2008: 16].

Eksperyment asocjacyjny, wywodzący się z psychologii początku XX wieku, stał się jednym z narzędzi badawczych w pracach językoznawców. Dane uzyskiwane w przedsięwzięciach zakrojonych na szeroką skalę znajdują różnorodne zastosowanie w praktyce językoznawczej, o czym świadczy fragment wstępu do „Słownika asocjacyjnych norm języka rosyjskiego” („Словарь ассоциативных норм русского языка”), który ukazał się w 1977 roku i był pierwszym tego typu wydawnictwem na gruncie rosyjskiej psycholingwistyki:

Имея объективные данные относительно типичных или стереотипных ассоциаций на слова русского языка, мы можем использовать эти данные в самых различных сторонах обучения – от составления словарей до отбора фразеологизмов, от установления оптимальных способов семантизации до анализа культуроведческих проблем [Леонтьев 1977: 217].

Koncept jako fragment językowego obrazu świata

Postulat nawołujący do uwzględnienia wyników eksperymentów lingwistycznych nie traci na aktualności i formułowany jest w ramach paradygmatu kognitywnego oraz kulturologicznego we współczesnym językoznawstwie. Materiał asocjacyjny uchodzi za cenne źródło informacji przy rekonstrukcji konceptu odzwierciedlającego świadomość językową i kulturową przedstawicieli określonej zbiorowości. Rozważania nad problematyką konceptu w językoznawstwie rosyjskim syntetyzuje następująca definicja tego terminu:

Концепт – сложившаяся совокупность правил и оценок организации элементов хаоса бытия, детерминированная особенностями деятельности представителей данного лингвокультурного сообщества, закреплённая в их национальной картине мира и транслируемая средствами языка в их общении [Прохоров 2004: 189].

Struktura konceptu rozpatrywana jest w kategoriach analogicznych do budowy znaczenia leksykalnego, z wyróżnieniem komponentów odpowiadających jądrowym i peryferyjnym cechom semantycznym [Попова, Стернин 2001: 58]. Przedmiotem dyskusji i kwestią otwartą w językoznawstwie pozostaje metoda badania wymienionych składników w treści konceptu oraz wybór materiału językowego będącego ich reprezentacją.

Lingwistyka kognitywna opisuje koncept jako jednostkę świadomości, konstrukt mentalny, który manifestuje się nie tylko poprzez znaki językowe – jest on także sprzężony z wyobrażeniami oraz emocjami, te z kolei nie zawsze mogą być w pełni wyrażone za pomocą dostępnych środków werbalnych [Попова, Стернин 2001: 37–38]. Dlatego językoznawstwo kognitywne z jądrem konceptu utożsamia najbardziej wyraziste obrazy, mające subiektywny charakter, uwarunkowany osobistym doświadczeniem człowieka [Попова, Стернин 2001: 58].

Inna interpretacja głosi, iż składniki jądrowe można określić, odwołując się do danych leksykografii i definicji słownikowych leksemów werbalizujących koncept. Kolejna teoria zakłada, że to właśnie reprezentatywny materiał asocjacyjny ujawnia nie tylko indywidualne, lecz i normatywne komponenty w treści konceptu, które tworzą jądro odznaczające się psychologiczną realnością [Крючкова 2008].

Analiza materiału językowego

Już codzienne obserwacje pozwalają stwierdzić, iż ludzie, określając za pomocą środków językowych istoty żywe, w tym siebie nawzajem, a także nieożywione elementy otaczającego ich świata, niezwykle często odwołują się do takiego aspektu charakterystyki jak wiek. Świadczy to o doniosłej roli, jaką dana kategoria językowo-pojęciowa odgrywa w procesie postrzegania, wartościowania i interpretacji rzeczywistości.

Wybrane koncepty wieku określono kluczowymi słowami *Дzieciństwo* (*Детство*), *Młodość* (*Юность*, *Молодость*) i *Starość* (*Старость*). Te właśnie leksemy posłużyły jako słowa-bodźce wywołujące skojarzenia werbalne, które stały się przedmiotem opisu w niniejszym artykule. Materiał zaczerpnięto z elektronicznej wersji „Rosyjskiego słownika asocjacyjnego”. Dane zamieszczone w nawiasie kwadratowym przy charakteryzowanych jednostkach leksykalnych wskazują na liczbę respondentów, którzy udzielili określonej odpowiedzi, jeśli wystąpiła ona częściej niż raz. Przy słowach-kluczach zawarta jest informacja o ogólnej liczbie reakcji na dany bodziec.

Koncept *Детство* [111]

Odpowiedź *счастливое* [14] jako reakcja na bodziec *детство* odznacza się najwyższą frekwencją. Na drugim miejscu pod względem częstotliwości znalazł się przymiotnik *трудное* [11]. Ankietowani reagują także za pomocą słów *тяжелое* [6], *сложное*. Jednak spośród analizowanych skojarzeń wyłania się grupa różnorodnych asocjacji wartościujących dany okres życia dodatnio. Dzieciństwo charakteryzują określenia: *светлое* [3], *беззаботное* [2], *хорошее* [2], *безбед-*

ное, золотое, милое, отличное, радостное, сладкое, чистое. Wyraźnie pozytywne konotacje ujawniają także przykłady: *блаженство, праздник, хорошая пора, хорошо* oraz szereg odpowiedzi: *лето, море = солнце, мороженое, солнце*. Niektóre skojarzenia wskazują na relację dzieciństwo – miejsce: *в деревне, дворовое, деревенское, дом*. Ostatnia reakcja może nieść dodatkowe sensory i wiązać się z pojęciem rodziny. Znamienne dla rosyjskich respondentów jest to, iż manifestują oni swoje uczucia, używając zdrobnień [Iwan 2008: 258]. Asocjacje wyrażone za pomocą form deminutywnych sugerują emocjonalną, nacechowaną czułością postawę ankietowanych wobec wieku dziecięcego: *песочек, яблонька*.

W świadomości uczestników eksperymentu dzieciństwo upływa szybko, przynależy do przeszłości oraz sfery mglistych niekiedy wspomnień. Ilustrują to przykłady: *прошло [10], воспоминания, вспоминать, давно, забыть, проходит быстро, это было давно*. Bodziec *детство* u jednego z ankietowanych budzi uczucia werbalizowane słowem *жаль*, będącym niekiedy wyrazem smutku po bezpowrotnej utracie czegoś bliskiego, drogiego człowiekowi.

Koncepty *Юность* [207] i *Молодость* [102]

Koncepty wieku w mentalności użytkowników języka są ze sobą blisko powiązane, co potwierdzają następujące odpowiedzi o najwyższej częstotliwości: na bodziec *молодость* – antonim *старость* [11], zaś na hasło *юность* – reakcja *молодость* [23]. Bogaty zbiór asocjacji wskazuje na zdecydowanie pozytywny wizerunek młodości w oczach respondentów. Leksem *молодость* ankietowani określają za pomocą epitetów *прекрасная* [2], *бодрая, счастливая, цветущая*. Do młodości odnosi się także szereg dodatnio nacechowanych charakterystyk wyrażonych rzeczownikami: *красота* [4], *радость* [4], *веселье* [2], *свежесть* [2], *энергия* [2], *здоровье, свобода*. Inne odpowiedzi zawierające pochwałę danego etapu życia to: *здорово, ОК, это хорошо*.

Analogiczny obraz rysuje się w reakcjach na słowo-bodziec *юность*. Charakteryzowany okres życia ankietowani utożsamiają ze szczęściem, wesołością i radością: *радость* [5], *веселая* [2], *счастливая* [2], *счастье*. Niektóre z odpowiedzi nawiązują do sfery uczuć: *любовь* [3], *любить, пора очарования, романтика, чувство*. Wysoką ocenę młodości wyrażają też reakcje: *прекрасная* [4], *лучшее, лучшее время, лучшие твои годы, прекрасно, хороша, хорошая, хорошо*. W dodatnio wartościowany obraz danego etapu życia wpisują się również asocjacje: *золотая пора, красота, надежда, свобода* oraz skojarzenia z porą wiosenną, świeżością i światłem: *весна* [2], *свежесть* [2], *свежий ветер, светлая пора, светлый*. Wczesną młodość respondenci wiążą także z bez troską oraz zabawą i rozrywką: *беззаботная* [6], *беспечная* [3], *беззаботное время, беспечность, безмятежная и девочки, веселье, приколы, разгул*.

W świadomości rosyjskich respondentów wyraźnie zaznacza się taka charakterystyka młodości, jak nietrwałość oraz fakt przemijania. Potwierdzają to następujące reakcje na bodziec: *молодость: прошла* [6], *уходит* [3], *кончается, молодость = куда ты уходишь?, одна, пропала, проходит, проходящая, прощай, скоро пройдет, увяла, ушедшая, это не вечно*. Podobne asocjacje przywołuje

leksem *юность*: *прошла* [4], *быстротечная* [3], *проходит* [3], *одна* [2], *быстро пролетела*, *закат*, *коротка*, *мимолетная*, *отцвела*, *прошедшая*, *прошлое*, *ушедшая*.

Nieliczne reakcje na słowa *молодость* i *юность* pozwalają zinterpretować ich znaczenie jako ogół cech i właściwości, które można chronić i zachować: *вечная* [2], *беречь*; *вечна*.

Odpowiedzi *моя* [13] na hasło *юность* oraz *моя* [7], *наша* [2], *моя светлая* określające leksem *молодость* świadczą o tym, że dany okres życia ma dla respondentów dużą wartość osobistą i sentymentalną.

Negatywne charakterystyki można wskazać przede wszystkim w reakcjach na bodziec *юность*, który uzyskał większą ogólną liczbę odpowiedzi: *глупость* [3], *беднота*, *ветреность*, *дурачество*, *грусть*, *печаль*, *проблемы*, *рана*, *трудная*, *хамство*. Nie tworzą one jednorodnej w planie semantyki grupy asocjacji.

Kolorem symbolizującym młodość oraz implikującym takie jej cechy, jak niedojrzałość oraz brak doświadczenia jest barwa zielona, do której nawiązuje paremiologia i frazeologia. Zielień przywoływana jest również w odpowiedziach badanych: *зеленая*, *зеленость*, *зелень* (bodziec *молодость*), *зелено*, *зеленый* (bodziec *юность*).

Концепт Старость [102]

Najczęstsza odpowiedź na słowo-bodziec nazywające podeszły wiek odzwierciedla znane porzekadło – *не радость* [44]. Podobna reakcja to *не в радость* [6].

Różnorodne skojarzenia wskazują na nieuchronność starości: *близка*, *будет*, *неизбежно*, *подходит*, *приближается*, *придет*. Nieliczne odpowiedzi informują o jej nastąpieniu: *пришла* [2]. Jedna z osób zareagowała stwierdzeniem *еще не скоро*.

Wymieniane przez respondentów negatywne charakterystyki akcentują przede wszystkim fizyczne przejawy starzenia się, które pozbawiają człowieka sił i samodzielności, np. *дряхлость* [3], *дряхлая* [2], *беспомощность*, *болезнь*, *немогущий*. Starość utożsamiana jest także ze schyłkiem życia, co wyraża odpowiedź *конец*. Dwoch respondentów wspomina o śmierci – *смерть* [2]. Starość kojarzy się także z samotnością, co zaznaczyły dwie osoby poprzez reakcje *одинокая*, *одиночество*. Na niekorzystny obraz starości składa się także brak odpowiedniego zabezpieczenia materialnego, co sygnalizuje odpowiedź *необеспеченная*. Inne asocjacje świadczące o negatywnym stosunku ankietowanych do sędziwego wieku to *беда*, *жалко*, *не хочу*, *скука*, *тяготит*.

Podsumowanie

Przedstawiony materiał językowy, charakteryzujący kolejne etapy życia człowieka, pozwala stwierdzić, iż dzieciństwo oraz młodość zazwyczaj wartościowane są pozytywnie, zaś ze starością wiąże się zdecydowanie więcej asocjacji negatywnych. W analizowanych odpowiedziach na słowo-bodziec *старость* tylko dwa razy wystąpiła taka pożądana cecha, jak *мудрость* [2]. Jeden z respondentów wspominał o szacunku – *уважение*. Na negatywny odbiór starości wpływa przede wszystkim identyfikowanie osoby w podeszłym wieku z człowiekiem niedołężnym, chorym i słabym oraz semantyka leksemu *старость*, po-

zbawiona konotacji pozytywnych, o czym świadczy następująca definicja tego słowa:

Наступающий после зрелости возрастной период жизни, в который происходит постепенное ослабление деятельности организма [Кузнецов 2003: 1261].

Dostrzeżone prawidłowości pozwala ujawnić także analiza materiału językowego w kierunku od bodźca do reakcji, gdzie leksem nazywający wiek występuje w charakterze reakcji na inne słowo. Bodźcem, który najczęściej przywołuje reakcję *старость* jest słowo *немошь* [53]. Z kolei szereg słów-bodźców wywołujących w świadomości badanych reakcję *детство* tworzy grupę rzeczowników konkretnych – wiele z nich nazywa takie atrybuty dzieciństwa, jak przedmioty związane z zabawą i dziecięcą rozrywką oraz wczesnoszkolną nauką, np. *букварь* [3], *велосипед* [3], *качели* [3], *кукла* [3], *самокат* [3], *пластилин* [2], *скакалка* [2], *игрушка*, *карусель*, *мопед*, *прыгалка*. Na pozytywny wizerunek młodości składają się liczne asocjacje wyrażone rzeczownikami abstrakcyjnymi. Może być to uwarunkowane faktem, iż obraz młodości często podlega poetyzacji i idealizacji w literaturze i kulturze. Również upływ czasu wzmacnia pozytywne konotacje związane z dzieciństwem i młodością w mentalności użytkowników języka.

Przedstawione w niniejszym artykule reakcje nie tylko wyrażają wartościowanie bądź wskazują na typową dla danego leksemu łączliwość. Mogą one także stanowić nawiązania do tekstów bądź tytułów utworów muzycznych, literackich oraz filmowych, skrzydlatych słów, popularnych powiedzeń, np. *О моя юность! О моя свежесть!* (cytat pochodzący z powieści Mikołaja Gogola „Martwe dusze”; skrzydlata fraza, która w ironicznym lub patetycznym tonie wyraża tęsknotę za młodością) [Берков, Мокиенко, Шулежкова 2005: 344]; *Тяжелое детство, / нехватка витаминов / тринадцатый этаж, скользкий подоконник...* (‘o nieumiejętności rozmówcy coś zrobić, pojąć’) [Белянин, Бутенко 1994: 159]. Bliskość dzieciństwa i wczesnych lat młodzieńczych wyrażają następujące odpowiedzi na bodziec *детство*: *юность* [7], *отрочество* [4], *отрочество = юность* [2], *и юность*. Sekwencja słów *детство*, *отрочество*, *юность* przywodzi też na myśl trylogię Lwa Tołstoja, co najpełniej odzwierciedla reakcja *отрочество и юность Толстого*¹. Tytuły literackie odtwarzają także asocjacje *Темы*² [4] oraz *Никиты*³ [2]. Na podstawie wymienionych utworów zrealizowano też filmy⁴. Odpowiedź *угол* jest niejednoznaczna – mimo to warto ją przytoczyć, odnotowując skojarzenia z kręgu literatury, gdyż pobrzmiwają w niej echa twórczości Pawła Kogana⁵. Reakcje respondentów na bodziec *юность* nawiązują do tytułów filmów: *Петра*⁶ [4], *Максим*, *Максима*⁷. Słowo to jest także tytułem czasopisma, o czym wspomniało pięciu badanych, odpowiadając *журнал* [5].

¹ Л. Н. Толстой, „Детство” (1852), „Отрочество” (1854), „Юность” (1857).

² Н. Г. Гарин-Михайловский, „Детство Темы” (1892).

³ А. Н. Толстой, „Детство Никиты” (1920-1922).

⁴ „Детство. Отрочество. Юность” (spektakl telewizyjny z 1973 roku), П. Н. Фоменко (reż.); „Детство Темы” (1991), Е. В. Стрижевская (reż.); „Детство Никиты” (1992), А. А. Зеленов (reż.).

⁵ *Я с детства не любил овал, / Я с детства угол рисовал!* – słynny końcowy fragment wiersza P. D. Kogana „Гроза” (1936) [Коган 1977: 47].

⁶ „Юность Петра” (1980), С. А. Герасимов (reż.), ekranizacja powieści А. Н. Толстоja „Piotr Pierwszy”.

Bibliografia

- Iwan K. [2008], *Концепт «ДЕВОЧКА» в языковой картине мира поляков и русских*, [w:] *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, R. Gawarkiewicz, I. Pietrzyk, B. Rodziewicz, Szczecin, s. 247-260.
- Белянин В. П., Бутенко И. А. [1994], *Живая речь*, Москва.
- Берков В. П., Мокиенко В. М., Шулежкова С. Г. [2005], *Большой словарь крылатых слов русского языка*, Москва.
- Караулов Ю. Н., Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф., Уфимцева Н. В., Черкасова Г. А. [1994-1998], *Русский ассоциативный словарь*, <http://thesaurus.ru/dict/dict.php>.
- Коган А. [1977], *Стихи и судьбы*, Москва.
- Крючкова Н. В. [2008], *Лексикографические и экспериментальные данные в раскрытии содержания концептов*, <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/315/image/315-019.pdf>.
- Кузнецов С. А. (ред.) [2003], *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург.
- Леонтьев А. А. [2009], *Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах*, [в:] *Актуальные проблемы современной лингвистики*, Чурилина Л. Н. (сост.), Москва, с. 217-219.
- Попова З. Д., Стернин И. А. [2001], *Очерки по когнитивной лингвистике*, Воронеж.
- Прохоров Ю. Е. [2004], *В поисках концепта*, Москва.
- Уфимцева Н. В. [2008], *Ассоциативные словари славянских языков*, [w:] *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, R. Gawarkiewicz, I. Pietrzyk, B. Rodziewicz, Szczecin, s. 15-31.

Summary

Anna Brodecka

Concepts of 'Childhood', 'Youth' and 'Old Age' in the Russian Associative Dictionary

The article presents the analysis of concepts of 'Childhood', 'Youth' and 'Old Age' based on the material taken from the Russian Associative Dictionary. The spontaneous verbal reactions show that the stimulus-words 'Childhood' and 'Youth' carry mainly positive connotations for the respondents, whereas 'Old age' evokes negative ones.

---

⁷ „Юность Максима” (1934), Г. М. Козинцев, Л. З. Трауберг (reż.).